

Жўчи (мўгул. Звчи хан?, ᠵᠠᠳᠤᠴᠢ ᠬᠠᠨ?; 1182 ёки 1184 йил атрофида — 1225 ёки 1227 йил атрофида) — Мўгулистон империясининг гарбий кисмидаги ўз улусининг (Жўчи улуси) хукмдори, давлат арбоби, Ўрта Осиёни босиб олишда катнашган, Сирарёнинг куйи кисмида мустанкил отрядга кўмондонлик килган харбий кўмондон.

Чингизхон ва унинг Унгират кабиласидан бўлган биринчи хотини Бўртенинг тўнгич ўгли. Чигатой, Угэдэй ва Тўлуйнинг акаси. Мўгул империясининг гарбий кисмида унинг авлодларининг мерос колган ерлари -Жўчи улуси (1207 йилдан бери) — рус тарихшунослигида "Олтин Ўрда"сифатида танилган.

Жўчи 1182 йилда Чингизхон Бўртенинг биринчи, энг обрўли ва нуфузли хотинидан тугилган, аммо унинг хакикий отаси ким бўлганлиги аниқ маълум эмас. Чингизхоннинг оталигига қарши чиқишнинг асосий сабаби унинг хотини Бўртени Меркит кабиласи томонидан асир қилиниши бўлиб, Жўчи онасининг озод қилинганидан кўп ўтмай тугилган. "Мўгулларнинг махфий ривояти" га кўра, Чингизхоннинг отаси Есугей Чингизхоннинг бўлажак онаси, Олхонут уругидан (Унгират кабиласининг уругларидан бири) Оэлун келинини куткарган Чиледунинг укаси (Бўрте кўлга олинган пайтгача аллақачон ўлганди) Чилгир-Бокон (у Бўртени қанизак сифатида олган) Жўчининг отаси бўлиши мумкин. Нима бўлганда ҳам, Темучин Жўчини ўгли деб тан олди, аммо Жўчи бутун умри давомида "Меркит асирлигининг лаънати"дан қутула олмади.

Олим Л. С. Клейн Жўчини Чингизхоннинг биологик ўгли деб ҳисобламаган.

Жўчининг болалиги ва ёшлиги қандай ўтгани хақида маълумот йўқ. Унинг исми яна йигирма беш ёшида ўрта аср ривоятларида учрайди. "Яширин ривоят" га кўра, 1207 йилда Чингизхон Жўчини у ўша ўрмонларда яшовчи кабилаларни қабт этиши учун Байқал кўлининг гарбида жойлашган ерларга кўшин бошида юборган. Кабилалар жангга қиришмасдан мўгул хонининг ҳукмронлигини тан олишди. Натижада теленгутлар, урсутлар ва бошқа бир қатор ўрмон халқлари Жўчига бўйсунди. Жўчи армиясининг

босими остида Енисейнинг юкори окимида яшовчи Енисей киргизлари бўйсунди, шундан сўнг киргиз нўёнлари Жўчига келиб, унга ок шумкарлар, ок отлар ва ок соболларни олиб келишди.

Кампания Жўчи учун жуда муваффакиятли бўлди ва унинг харбий истеъдоди хакида ижобий таассурот колдириб, Чингизхон томонидан юкори бахоланди. Жўчи отасидан ўзи босиб олган кабилаларнинг ерларини олди, бу Жўчи улуси пайдо бўлишининг бошланиши эди.

Цзинга юриш

Чингизхоннинг карори билан 1213 йилда мўгулларнинг Цзинга карши янги юриши бошланди. Чингизхон кўшинларни уч гурухга ажратди. Кўшинларнинг асосий гуруҳини ўзи ва кенжа ўгли Тўлуй бошқарган. Гарбий кўшинлар гуруҳини Жўчи ва унинг укалари Чагатай ва Огедей бошқарган. Учинчи, шаркий гуруҳни Хасар (Чингизхоннинг укаси) бошқарган. Жўчи ва унинг укалари Таихан тизмасининг жанубида харакат килиб, Хуанхэнинг Шимолий киргогига етиб боришди. Луан якинида улар Хуанхэ бўйидаги бой худудларни вайрон килиш ва йўк килиш кулай бўлиши учун ўз кўшинларини бўлишди. Хуацин якинида улар армияни гарбга буришди, кейин Фэнхэ дарёси водийси оркали яна шимолга йўл олишди. Пинъян, Фэнчжоу и Тайюань шаҳарлари, Шенси вилоятининг бой пойтахти кўлга олинди. Катта талон-тарож килинган бойлик билан Жўчи ва унинг укалари Тайчжоу оркали Датунгга ўтдилар. Ўлжани ўнгутлар ерларида бир муддат колдириб, улар Пекин якинида Чингизхон ва Тўлуй кўшинлари билан бирлашдилар. Умуман олганда, кампания Чингизхон кўшини учун жуда самарали бўлди ва сулх билан якунланди, бунинг учун Цзин мўгулларга катта ўлпон тўлади. Бирок, мўгулларнинг юриши жуда конли эди, жуда кўп тинч аҳоли халок бўлди, хатто Цзинни тарк этиб ҳам, улар асир олинган одамларни ўлдиришда давом этишди ("Махфий ривоят" га кўра бир неча юз минг махбус).

Жўчининг исёнкор Киргизларга карши юриши

1217 йилда мўгуллар отряди Байкал кўлининг гарбида яшаган Туматларни бўйсундириш учун юриш килди. Бирок, туматлар мўгуллар отрядини мағлуб этди. Чингизхон киргиз вассалларига туматларни бостиришга буйрук беришга карор килди, аммо киргизлар буйрукка риоя килишдан бош тортди ва исён кўтарди.

Киргизларни шахсан бостириш ва тартибни тиклаш навбати Жўчига келди. 1218 йилда Жўчи музлаган Селенга дарёсини кесиб ўтиб, юкори Енисей ирмоги Уса дарёсига етиб борди ва кейин Енисейнинг куйи окимидан ўтиб, у ерда киргизларнинг марказий туманларига хужум килди. Мўгул отрядлари Обга етиб бориб, оркага бурилишди. Жўчи

исёнчиларни осонгина бостира олди ва киргизлардан гарбда яшаган теленгутларни ҳам бўйсундирди.

Ўрта Осиёнинг босиб олиниши

1219 йилда Чингизхон шахсан барча ўгиллари ва асосий харбий кучлари билан юриш килди. Боскинчи армияси бир неча қисмларга бўлинган. Бирига отаси томонидан Ўтрорни камал қилиш учун қолдирилган ўгиллари Чағатай ва Оғедай қўмондонлик қилган; иккинчисини тўнғич ўғли Жўчи бошқарган. Унинг асосий максоди Сигноқ ва Жендни забт этиш эди. Учинчи қўшин Хўжандга юборилди. Чингизхон ва унинг ўғли Тўлуй бошчилигидаги асосий кучлар Самарқандни эгаллаши керак эди. Сирдарё ёқалаб юрган Жўчи отрядлари 1220 йил баҳорида Сигноққа яқинлашдилар. Камал етти кун давом етди, шундан сўнг мўғуллар шаҳарга бостириб қириб, унинг барча истехкомларини вайрон қилишди. Қиска вақт ичида Ўзган, Барқинликент ва Женд мўғулларга бўйсунди. 10 000 кишилик отряд Янгикентни олиб, Сирдарёнинг қуйи оқимига йўл олди ва у ерга 10 минг туркманни сафарбар қилди. Улар исён қўтаришди, қисман мағлуб бўлишди ва қисман жанубга, Мерв томон чекинишди. Жўчининг асосий кучлари Женд худудида жойлашган.

Жўчи улуси

Рашидиддин қаламига мансуб «Жами ат-таварих» («Солномалар тўплами») асарига қўра, Иртиш дарёси ва Олтой тоғлари яқинида жойлашган барча улус ва вилоятлар, ўша жойларнинг ёзғи ва қишки қўчманчи қароргоҳларини Чингизхон Жўчи-хон бошқарувига топширди ҳамда у [Жўчи Хон] Дашти Кипчоқ вилоятларини ва шу қисмларда жойлашган давлатларни забт этиши ва ўз мулкига қиритиши ҳақида фармон чиқарди. Унинг юрти Иртиш ичида эди ва давлатининг пойтахти ўша ерда эди.

«Шажарат Ал-Атрак» («Турклар шажараси») асарида айтилишича, Хоразмни босиб олганидан кейин Чингизхоннинг буйруғи билан, Хорвзм ва Дашти-Кипчоқ Қаялик чегараларидан саксин, ҳазарлар, болгарлар, аланлар, бошқирдлар, уруслар ва черкесларнинг энг чекка жойларигача, татар отининг туёғи етиб борадиган жойларга қадар улар Жўчи хонга тегишли бўла бошлади ва бу мамлакатларда у ўзини хонлик тахти ва ҳукумат тахтида мустаҳкам ўрнашиб олди. У Дашти-Кипчоқда вафот этганидан бери унинг болалари ва набиралари Дашти-Кипчоқда олий ҳукуматда ўтиришган.

Дашти-Кипчоқнинг барча султонлари Жўчи авлодларидан қелиб қиккан.

Ата-Мелик Жувеинининг "Тарих-И Жехангуша" ("Дунёни забт этган жаҳонгир тарихи") га қўра, маълумки, "Чингизхон даврида салтанатнинг ҳулули гу қадар улкан эдики, у ҳар қимга ўз қароргоҳи учун мерос берган, улар уни юрт деб аташади. Катта ўғлига у Қаялик

ва Хоразмдан Саксин ва болгарнинг ўта чегараларига ва ундан ташкарига, татар отининг туёғи теккан кержага чўзилган минтакани берди".

Мўгуллар истилоси натижасида Гарбий Сибир, Хоразм шимоли, Дашти-Кипчок худудлари - унинг Шаркий ва гарбий қисмлари (1237-1242 йиллардаги "гарбий юриш" дан кейин) янги ташкил этилган Жўчи улусига киритилди.

Маъмурий-сиёсий бўлиниши

Жўчи улуснинг маъмурий-сиёсий бўлиниши улус тизимида мувофиқ харбий бўлинма асосида тузилган. Дастлаб, у иккита ички улус - канотларга бўлинган. Улар Жўчи улусининг йирик маъмурий бирликларида тўғри келади. Жўчи улуснинг асосчиси вафотидан кейин ва 1237-1242 йиллардаги юришдан олдин канотларга бўлиниши Шаркий Дашти Кипчок худуди билан чекланган эди. Айнан шу минтаканинг худудий чегараларида Жўчи улуснинг икки канотга бўлиниши содир бўлган.

Сирдарёнинг ўрта оқимида бўлган Шимолий Балхаш орқали Иртишдан ерлар унинг ака-укалари Удур, Тукай-Темур, Шинкур ва Синкум билан Ўрда бошчилигидаги чап канотига берилди. Утемиш-хожига кўра, Чингизхон, "хоннинг ярасига мувофиқ беклар билан кенгаш тузиб, Саин хонга Идил дарёсидаги вилоятлар билан ўнг канотни берди, Сирдарё бўйлаб вилоятлар билан чап канотни Ижанга берди".

Отасининг тахти вориси Боту ва унинг бошқа укаларининг улуси Шимолий Орол денгизи минтақасида, Торгай даштларида жойлашган бўлиб, гарбда Ёйик ёки ундан кейин Идил (Волга) дарёсига етиб борган. Мохиётан, Боту дастлаб Улитауда отасининг юртини мерос қилиб олган. Жўчи Хоразмни босиб олгандан кейин Иртиш қирғоғидан у ерга қўчиб ўтди. Улус тизими гарбий Дашти-Кипчок босиб олинганидан (булгарлар ва кипчоклар йўқ қилинган) кейин янада ривожланди (болгарлар ва Кипчок половциясининг вайрон қилиниши), Жўчи улусининг ўнг канотини бошқарган Боту қўчиб ўтди ва Волга соҳилидаги янги қўлга қиритилган ерларда қолди, бу ерда янги улусни ташкил қилди ва у кейинчалик таджикот адабиётида "Олтин Ўрда" номини олди. Ўша вақтдан бошлаб Ёйик (иллари Жўчи улуснинг гарбий чегараси бўлган) Ўрда (Ок Ўрда) улуси ва Боту улуси ўртасидаги канотлараро чегарага айланди. Аммо Гарбий Қозогистондаги Ботунинг собиқ уйи худудида унинг укаси Шибан қолди, у ўзининг сулолавий қизиги (Қўк Ўрда) билан янги алоҳида улус уюшмасига асос қолди.

Жўчи улусининг олий хонига айланган Боту хали ҳам ўз ҳукмронлигини Ўрда билан бўлишди. Улус худуди, харбий бўлинишга мувофиқ, иккита катта канотга бўлиниб, улар устидан раҳбарликни амалга оширган. Жўчининг бошқа барча ўғиллари ушбу канотларга қиритилган ва акаларига бўйсунган. Жўчи бошқарувида берилган мўгул армияси, вафотидан кейин акалар орасида бўлинган. "Жўчи Хон қўшинларидан, - дейилади шу муносабат билан «Жомий ат-Таварих»да, - бир ярмини у (Ўрда), иккинчи ярмини Боту бошқарган".

Собиқ ҳукуматнинг сўнги вакиллари, уларнинг давлатчилиги рамзи — Олтин Ўтовни йўқ қилиб, Хизр Хон Олтин Ўрда тахтида шайбонийлар сулоласининг пойдеворига асос қолди, у эҳтимол, ўша пайтдан бошлаб, Қўк Ўрдага айланди. 16-асрнинг иккинчи ярмида,

Олтин Ўрдада ҳокимиятни кўлга олган шайбонийлар ўз улуслари номини унга ўтказдилар. Ўз навбатида, 1360-1370 йилларда уларнинг худуди Ўрда хоннинг авлодларидан бўлмиш Урус Хоннинг Ок Ўрдасига узил-кесил кўшилди.

Жўчининг ўлими

Рашидиддин каламига мансуб "Жомий ат-Таварих" («Солномалар тўплами») асарига мувофик, умрининг охириги йилларида Жўчининг отаси билан муносабатлари яхши бўлмаган. Бунинг сабаби унинг укаси Чагатой билан тўқнашуви ва отасининг барча Дашти-Кипчок — кипчокларни, русларни ва черкесларни забт этиш хақидаги буйругини бажаришдан бош тортганлиги бўлиши мумкин. Усмон Жузжанийнинг хабар беришича, Жўчи "отасининг ерлар ва одамларга нисбатан бепарволиги" хақида гапирган. 1225 йил охирида Чингизхон касаллиги пайтида Жўчи кенгашга бормади, бу унинг отасини газаблантирди (хон жангчиси илгари айтганидек, отасининг ёнида йўқлигини касал эканлиги билан изоҳлагани, лекин аслида касал эмаслигини, ов килишдан завкланаётганини айтди) ва у кўшинни унинг томон юборишни буюрди. Аммо Жўчининг ўлими туфайли юриш амалга ошмай қолди. Жўчи ўлимининг аниқ санаси ҳам, унинг аниқ тугилган санаси ҳам номаълум. Фақат 1226 йил боши (ёки 1225 йил охири) хақида, баъзи бошқа манбаларга кўра — 1227 хақида гапиришимиз мумкин. Баъзи маълумотларга кўра, Жўчи Кастор канакунжут эритмаси билан захарланган. Жўчи тахминан 40 ёшида вафот этган. У Козогистон Улитау вилоятидаги макбарада, Жезказгандан 50 км шимоли-шарқда, Улитау тоғларида дафн этилган. 1946 йилда Жўчи хоннинг жасади Совет археологлари томонидан кабрдан казиб олинган. Кабрда бош суяги мажакланган, ўнг кўлининг кафти бўлмаган скелет топилган.

Жамол Ал-Каршининг "ал-мулҳакат би-с-сурах" асарида Жўчи вафот этган йил — 622 хижрий (1225) йил деб кўрсатилган. Илгари маълум бўлган ўлим санаси (1227) замонавий тарихчилар томонидан нотўғри ҳисобланади. 16-асрда Утемиш-хожи Жўчининг ўлими хақида Улуг Тоғ тоғини эслатиб ёзган: "Южи Хон Дашт-И Кипчок вилоятига борганида, у машхур Улуг Тоғ тоғига етиб борди. Бир куни у тоғларда овга борганида, Марал-кийиклар подасини учратди. У ўқларни отишни ва уларни таъкиб килишни бошлади, лекин отидан йикилиб, бўйнини синдириб ўлди. Южи Хон шу тарика халок бўлди". Улуг-тоғ топоними Улитау тоғларга мос келиши мумкин. Козок афсоналари ҳам Жўчининг Улитаудаги ўлими хақида хикоя килади.

Жўчи тегишли бўлган Боржигинларнинг "олтин уруг" вакиллари бутпарастлик маросимларига кўра, яширинча дафн этилган. Эҳтимол, Жўчининг макбарада кабри йўқ. Макбарадаги кабрларнинг энг қадимийси 13-асрнинг ўрталарига тўғри келади, Жўчи эса эртарок — 1225 ёки 1227 йилларда вафот этган. Бу кабр мусулмон уламосига, эҳтимол Жўчи авлодидан бўлган кишига тегишли бўлиши мумкин. Унинг кабри устига эса макбара қурилган ва "Жўчи" номи билан аталган.

Унинг кўплаб авлодлари Хоразм, Дашти-Кипчок, Кавказ, Каспий ва Кора денгизларнинг шимолидаги хали босиб олинмаган мамлакатларни улуш килиб килишди. Жўчининг ўлими бу босиб олишга халакит берди, унинг ўғиллари эса хали ёш эди; бундан ташқари,

бевосита ташвишлар мўгул хукмдорларининг эътиборини узок гарбдан чалгитди.

Жўчи авлодлари

Рашидиддин томонидан "Жомий ат-Таварих"да (Солномалар тўплами) айтишича, Жўчи болалигида Ван Хон жияни ва Жаха Гамбу кизи Никтимиш-Фужинна (Биктутмиш-фужин) унаштириб кўйилган эди; у Чингизхоннинг хотини Абике-беги (Ибаха-беги) ва Тўлуйнинг хотини Сорхатани-беканинг синглиси эди.

Жўчининг хотинлари:

- 1) Никтумиш-фужин, Онг хоннинг (Ванг Хон) укаси Жакембо (Жаха-Гамбу) кизи;
- 2) Саркаду-хатун, кўнгирот кабиласидан, Жўчи хон хотинларининг энг каттаси, Ўрда ундан тугилган;
- 3) Ултан-хатун, Берке, Беркечар ва Буренинг онаси;
- 4) Кутлук-хатун, баргут кабиласидан, Чимпайнинг онаси;
- 5) Куики-хатун, кераит кабиласидан, Тангкутнинг онаси;
- 6) Уки-фужин, Анчи-ноённинг кизи (Илчи-ноён), кўнгирот кабиласидан, Ботунинг онаси;
- 7) Несер, Шибан ва Чилавуннинг онаси;
- 8) Фарис, Шинкум ва Шинкурнинг онаси.

Жўчининг ўгиллари:

"Жомий ат-Таварих" (Солномалар тўплами) асарига кўра:

1. Орда-Ежен (Орду-Ичен) (? - 1246/1251), Жўчи улуси чап канотнинг (Шаркий кисми) хукмдори
2. Боту (тахминан. 1208-тахминан. 1255), Жўчи улус хукмдори (1227-1255)
3. Берке (тахминан. 1209-1266), Жўчи улус хукмдори (1257-1266)
4. Беркечар
5. Шибан (Шайбан)
6. Тангкут (Тангут)
7. Бувал (Мувал, Мўгол)
8. Жилаукун (Чилакун)
9. Шинкур

10. Чимбай (Чимтой)
11. Мухаммад
12. Удур
13. Тука-Темур
14. Сингку (Сингкум, Шингкум)
15. Есен
16. Бўри (Буре)
17. Хугачи
18. Кутадур (Кувадур)

Абу Муслим тайёрлади